

De contrapties (huh?) van Jan Renkema

Passie tussen wetenschap en ambacht

Hoogleraar Jan Renkema, erelid van Tekstnet, is met emeritaat gegaan. Het vorige nummer van *Tekstblad* besteedde daar uitgebreid aandacht aan. na enige tijd zochten Joost Scheifes en Tom de Hoog hem op. Ze kennen hem vooral als de maker van de *Schrijfwijzer*, het boek dat hen (niet hun!) en vele anderen geruststelt bij twijfels over correct Nederlands.

JOOST SCHEIFES
is communicatiedeskundige, adviseur en tekstschrijver.

TOM DE HOOG
is tekstschrijver en voorzitter van beroepsvereniging Tekstnet.

“**K**ennen jullie het woord *contraptie*? We zijn bij Renkema thuis in zijn werkkamer. Een woordenboek ligt open op zijn bureau. We kennen *con* (samen). Tom kent het Engelse *contraption* als omschrijving voor zoiets als een ‘raar apparaat’. Jan Renkema twijfelt over de betekenis in het Nederlands. Zou hij dit woord speciaal voor zijn

interviewers hebben uitgekozen als lakmoesproef voor vakgenoten? Nu hij met emeritaat is, blikt Jan Renkema graag terug. Toch kijkt hij ook met plezier vooruit. Een gesprek met hem gaat dan ook over zijn leergierigheid om als kind al de oorsprong van woorden te achterhalen en over zijn nieuwste project: het ‘verwarwoordenboek’. We willen vóór alles weten waar zijn fascinatie voor woorden en taal vandaan komt.

Woordenkennis

“Ik wilde al heel vroeg weten waar woorden vandaan kwamen,” zegt hij. “Dan vroeg ik dat aan mijn moeder en die lachte dan wat raadselachtig. Die etymologische belangstelling had ik al vroeg. Nog steeds kan ik het niet nalaten even zo'n woord in te tikken, de precieze betekenis op te zoeken en de herkomst vast te stellen. Ik herinner me bijvoorbeeld dat ik als kleine jongen in de lach schoot toen mijn zusje aan tafel zei: ‘Mijn stampot is zo drassig!’

Toen al zat ik te bedenken dat je *drassig* gebruikt voor een weiland, maar niet voor in jus verzopen stampot. Mijn moeder was heel talig. Toen Arbeidsvitaminen eens op de radio was, vroeg ik haar waarom al die liedjes over de liefde gingen. Ze zei toen: ‘Ik weet nog wel een mooi gedicht over de liefde.’ Ze droeg vaak gedichten voor uit haar hoofd. Ik heb ook veel gedichten van buiten geleerd. Ik ken ze nu nog. Mijn vader was leraar boekhouden en conrector op een middelbare school, die was altijd heel precies in zijn woordkeus. Dus van mijn ouders heb ik waarschijnlijk die combinatie van het talige en het heel precieze.’

Coevorden

“Ik woonde eerst in Hoogeveen en ging daarna in Emmen naar school. Bij het eindexamen kwam er een gecommiteerde voor Nederlands en Oude Talen. Die man kwam via station Coevorden. Het examen ging heel goed. Ik kreeg een tien!

En toen vroeg die man: 'Wat gaat u doen, Renkema?' En daarna: 'Coevorden, weet u wel dat dat hetzelfde betekent als Bosporus en Oxford?' En ik dacht: is dat zo? Het klopt: Coe- en Ox- en -vorden (net als bij Amersfoort), ofwel de overgang, de doorwaadbare plaats. Later waren we op vakantie in Friesland en toen gingen we een dagje zeilen op het Coevordermeer. Ik wist niets van zeilen en was zelfs een beetje bang op het water. Ik vermande me: 'Ja, maar hier zal het toch wel wat ondiep zijn.' En toen riep die zeilinstructeur: 'Hoe weet JIJ dat?'"

Promotie

"In 1975 dacht ik na

over mijn promotie. Mijn hoogleraar vond dat ik dat direct aansluitend moest doen, anders zou er niets meer van komen. Ik had vertaalfilosofie gestudeerd. In dat vak bestudeer je bijvoorbeeld of je *contraptie* wel met *hebbedingetje* kunt vertalen. Ik had allerlei plannen. Ik wilde de bijbel in het Yoruba vertalen en daarvoor lekker naar Afrika. Maar mijn vrouw, net therapeut geworden, hield niet zo van reizen. Toen raakte ik geïnteresseerd in het vertalen binnen een taal. In de krant las ik dat Kamervoorzitter Vondeling duidelijker taal voor de burgers wilde. Hij wilde daarom kortere zinnen. Op een zondagmiddag schreef ik toen aan de Kamer-

voorzitter dat het verkorten van zinnen nou niet direct de oplossing was. Jeugdige overmoed, denk ik. En tot mijn verbazing kreeg ik een poosje daarna een brief van zijn griffier. Inhoud: Nou ja, als u het dan beter weet, dan moet u maar langskomen. En dat deed ik. Het gesprek duurde maar tien minuten en Vondeling zei: 'U hoort nader van mij.' Ik was diep onder de indruk, want er kwam net een ambassadeur naar buiten en toen ik wegging, stond daar de minister van Onderwijs voor de deur. Allemaal mensen die ik van het journaal kende en ik vond dat natuurlijk machtig interessant."

Het CCC-model ontstond tijdens het nakijken

“Ik gaf toen net les aan een middelbare school, Nederlands en Geschiedenis, een parttime baan en daarnaast nog studeren. Maar opstellen nakijken was niet mijn hobby. Daar is uiteindelijk wél het CCC-model uit voortgekomen, hoor. Je hebt wel een eerste indruk van zo’n opstel, maar per klas zijn het er dertig. Maak maar eens hard dat dit een zes is en dat een vijf. Daarbij verwachtten ze allemaal punten voor zinsbouw en woordkeuze en zo, en daar had ik een vreselijke hekel aan. Werken bij de Tweede kamer, ja dat leek me wel wat. Het was dan ook een welkom telefoontje vlak voor het volgende schooljaar met de mededeling: ‘Renkema, u kunt uw baan opzeggen. Ik heb het geregeld.’ Zo werd ik taalkundig adviseur van de Tweede Kamer en wel als persoonlijk assistent van de Kamer-voorzitter. Ik was onder de indruk van Vondelings bevoegenheid: ‘Renkema, we gaan de taal aanpakken!’ Hij was echt betrokken op de burgers. Er werd over hun hoofden heen geregeerd met moeilijke taal, en dat kon het democratisch gehalte uithollen. Mijn eerste

opdracht was de troonrede van de Ridderzaal naar de huiskamer te brengen. Dat bracht ons veel media-aandacht. Ik had in die periode zelfs een -eigen radioprogramma. *Taal op vrijdag* heette dat, geloof ik. Ik was ineens niet meer zomaar een piepjonge neerlandicus. Mijn promotie-onderwerp werd problemen in de overheidstaal. Vondeling wilde echter meer: ‘Je moet ook een taalgidsje opstellen voor ambtenaren, want die weten niet hoe ze moeten schrijven.’ Dat werd de *Schrijfwijzer*. Die titel heb ik zelf verzonnen. Het was een nog tamelijk dun, bruin boekje dat officieel aan prinses Beatrix werd aangeboden.”

Hoogleraar in Tilburg

“Vondeling ging in 1979 naar het Europees parlement en toen was

Ik vond het fantastisch. Geen negatief woord erover, maar ik was er niet zo geschikt voor. Het maakte mij veel te onrustig. Ik had intussen meegewerkt aan adviezen rond de oprichting van de Tilburgse faculteit en met daarin de sector Taal en Samenleving. Daar paste ik wel in. Ik was net gepromoveerd, men vroeg mij en zo kwam ik in 1981 in Tilburg terecht. Daar kon ik me bezig gaan houden met het beklimmen van de ivoren toren van de wetenschapper, ja, ik doe dat wel eens. Zo heb ik bijvoorbeeld wel tien jaar lang nagedacht over een volstrekt duister onderwerp. Daarover heb ik uiteindelijk ook gepubliceerd en dat boek heeft vijfhonderd lezers over de hele wereld. *The texture of discourse* verscheen in 2009. Het gaat eigenlijk alleen maar over zins-

Piet is blij.

mijn rol in Den Haag uitgespeeld. Men zag mijn functie toch vooral als een persoonlijke hobby van Vondeling. Het is een vrij harde wereld hoor. Ik heb er heel veel geleerd en het politiek bedrijf van binnenuit leren kennen.

verbindingen en dan heel theoretisch. Pure en fundamentele (tekst-) wetenschap. Als ik bijvoorbeeld twee zinnestjes zeg: *Piet is blij. Zijn vrouw komt bij hem terug.* Dan roept dat een hele wereld op. Maar wat gebeurt er in je

hersenen in die minimale pauze, bij die punt? Je zou kunnen zeggen: 'want zijn vrouw komt bij hem terug'. Als je vrouw bent, zou je misschien zeggen: 'daarom komt zijn vrouw bij hem terug'. In andere situaties kan het ook zijn: Piet is blij, maar zijn vrouw komt bij hem terug. Zo van: dat gaat niet lang goed! De theoretische vraag is nu: hoeveel van die verbindingsmogelijkheden bestaan er in je hoofd? Nou, dat blijken er zo'n vijftig, zestig te zijn. Daar gaat het hele boek over. Ik dacht er niet aan of dit werk zinnig of het nuttig was. Ik wilde weten hoe het werkte en dat dan beschrijven. Eigenlijk zie ik dit als een van mijn grootste wetenschappelijke prestaties.'

Het Hooglied

"Ik heb samen met Pius Drijvers het Hooglied

God.' Wat dacht je wat: God en verliefdheid zitten heel dicht bij elkaar. Schitterende teksten.

Zoals jij daar staat, ben je net een palmboom, en je borsten zijn net druiventrossen, Laat mij toch in die palmboom klimmen en houvast vinden aan zijn stam.
(Hooglied 7:8-9)

'Staat dat in de bijbel!' riepen onze dochters. Het is heel mooie poëzie, waar ik overigens apart Hebreeuws voor moest leren. En nee, van deze vertaling is niets in de Nieuwe Bijbelvertaling terechtgekomen. Dat was ook niet de bedoeling. Vertalingen hebben verschillend doelen. Het gaat daarbij niet om de woorden en zinnen, maar het gaat om de ideeën, de werkelijkheid die je op wilt roepen bij de lezer.

zin ga ik daar nu ook weg van tekst."

Taalidentiteit en taalnormen

"Taal is een gegeven en een cadeau. Dat moet je uitpakken. Je komt ter wereld, taal was er al. Je moet dan onderscheid leren maken bij het benoemen van objecten, je moet leren van je ouders en je docenten. Daarna probeer je je eigen identiteit in taal te vinden. En dat moet je ook een ander gunnen. Veel mensen durven echter niet af te wijken. Dat is de angst en dat gaat over normen. Taal heeft twee mechanismen. Zo moet ik me conformeren aan jullie, anders kunnen we niet praten. Maar er is altijd een spanningsveld tussen convergeren en divergeren. Daarover gaat in het CCC-model de eerste C: Correspondentie. Vanuit mijn uniekheid – ik ben uniek

Zijn vrouw komt bij

vertaald en toegelicht. Mijn vertaling was voor verliefde pubers en was opgedragen aan onze tienerkinderen. Ik zei tegen ze: 'Daar is een heel mooi boek over. Ja, maar dat gaat toch over

Misschien moet dat wel met minder woorden en meer met beelden. Zoals op de site van de *Schrijfwijzer*, met filmpjes. De titel van mijn afscheidscollege was *Weg van taal*. In die

en die ander(en) is (zijn) uniek – breng ik dan iets dat begrijpelijk moet zijn voor die ander of die groep. Dat spanningsveld maakt mensen onzeker. Ze zijn bang om te veel af te wijken. Je

kunt het maar beter zó doen als je niet wilt opvallen. Een norm geeft aan dat je twijfelt. Zo zijn er normen voor bijvoorbeeld een interview, daar durven maar weinig schrijvers van af te wijken. Voor de twijfelaars heb ik de Schrijfwijzer steeds herschreven, en uitgebreid.”

De macht van de taal ...

“Als je de precieze betekenis kent van woorden en iets weet van hun herkomst, weet je vaak meer dan anderen. Iemand die kan notuleren of penvoerder is, heeft veel invloed. Mensen bij de overheid die goed kunnen schrijven, schoppen het ver. Ik heb dat gemerkt toen ik bij Vondeling werkte. Je hebt er macht. Mensen begrepen dan ook niet zo goed dat ik daar wegging. Maar macht scheidt ook verplichtingen. Dat heeft

maatschappelijke verplichtingen moest vervullen. Voor de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek (IVN) doe ik het wel. Dat is ook leuk, maar ik heb dat niet gezocht. Op de faculteit heb ik me er altijd aan onttrokken. Dan gaf ik wat extra college en hoefde ik niet naar zo’n commissievergadering. Ik zit liever achter mijn bureau, want ik ben toch meer een soort kamergeleerde.”

Moeilijke regels

“Ik roep niet snel weerstanden op. Ook in mijn *Schrijfwijzer* ben ik niet zo fel. Ik heb wel begrip voor wat iemand doet en zie niet zo gauw iets als FOUT. Dat zat ook in mijn afscheidscollege met ‘hun hebben’ en ‘De dag die je wist dat zou komen’. Het is een beetje gezeur om lang te emmeren over dat soort

de spelling. Dan krijg je regels die te moeilijk zijn om toe te passen. Dan gaan mensen zich druk maken over de spelling van woorden als balladeverzameling en sagebundel. Volstrekt onbelangrijk.”

Tekstnet en het CCC-model

“Tekstnet, de beroepsvereniging van tekstschrijvers, gebruikt en promoot het CCC-model om de kwaliteit van teksten te beoordelen. Met oud-voorzitters Felix Vandelaar, Klazien Laansma en Martin van den Akker heb ik veel gediscussieerd over de toepassing van het model. Er waren Tekstnetters die verwachtten dat we dankzij het CCC-model alleen nog maar goede teksten zouden krijgen. Maar dan zei ik: ‘Sorry, maar zo werkt het model niet. Als ik een model voor weerberichten toepas, dan krijg ik daarom nog geen goed weer.’ Ik benadruk altijd dat het slechts een hulpmiddel is om te objectiveren, om intersubjectief een tekst te beoordelen en om een controlelijst te hebben voor het teksttype dat voorligt. Ik vind het uitstekend dat Tekstnet nog enkele C’s heeft toegevoegd om ook aandacht te schenken aan communicatie-

hem terug.

me nooit zo getrokken, dat je veel op pad bent en met mensen moet overleggen, moet sturen. Ik ben het wel gaan doen, maar mondjesmaat. Mijn vader zat in de kerkenraad en vond dat iedereen zijn

constructies, maar ik wil ze wel kunnen verklaren. Als een minister dan op televisie komt vertellen dat ‘hun hebben’ fout gerekend moet worden, dan is dat de dood in de pot. Die gaat daar niet over. Het is net als met

kracht, creativiteit en concept. In de laatste druk van de *Schrijfwijzer* heb ik die als opties toegevoegd, maar het model is niet gewijzigd.”

Bejaardenflexplek

“Mijn voorzitterschap bij de Internationale Vereniging van Neerlandistiek loopt tot 2015. Ik vind het leuk werk, maar na drie perioden is het mooi geweest. Het kost me nu een middag in de week ongeveer. Dat doe ik dan op de universiteit vanuit de emeritaatskamer, een soort bejaardenflexplek. Gisteren kreeg ik een telefoontje van een school uit Bladel. Of ik als invaller een paar uur in de week Oude Talen

De herkomst van ...

Contraptie [uitvindsel], eng. contraption, een in de 19e eeuw opgekomen, bedacht woord, wel van contrive [bedenken], met associaties met mogelijk apt [geschikt, juist] of trap [val, strik]. vgl. adaptatie [aanpassing].

Bron: Van Dale Etymologisch woordenboek: de herkomst van onze woorden.

wil geven. Dat lijkt me wel wat. Daarnaast heb ik nog allerlei schrijfplannen. Zo ben ik begonnen met een ‘verwarwoordenboek’ over het ve+-rschil tussen ‘effectief’ en ‘efficiënt’ of ‘plaats’ en ‘plek’. Dat vind je vaak niet zo duidelijk in reguliere woordenboeken.

Ook ben ik bezig met oefeningen bij de *Schrijfwijzer*. En dan ben ik nog aan het denken over een soort platform waar je tekstpassages gemakkelijk kunt vergelijken. Er is altijd wel iets wat ik uit wil zoeken. En eind dit jaar verschijnt er ook nog een Chinese editie van mijn *Introduction to Discourse Studies*.